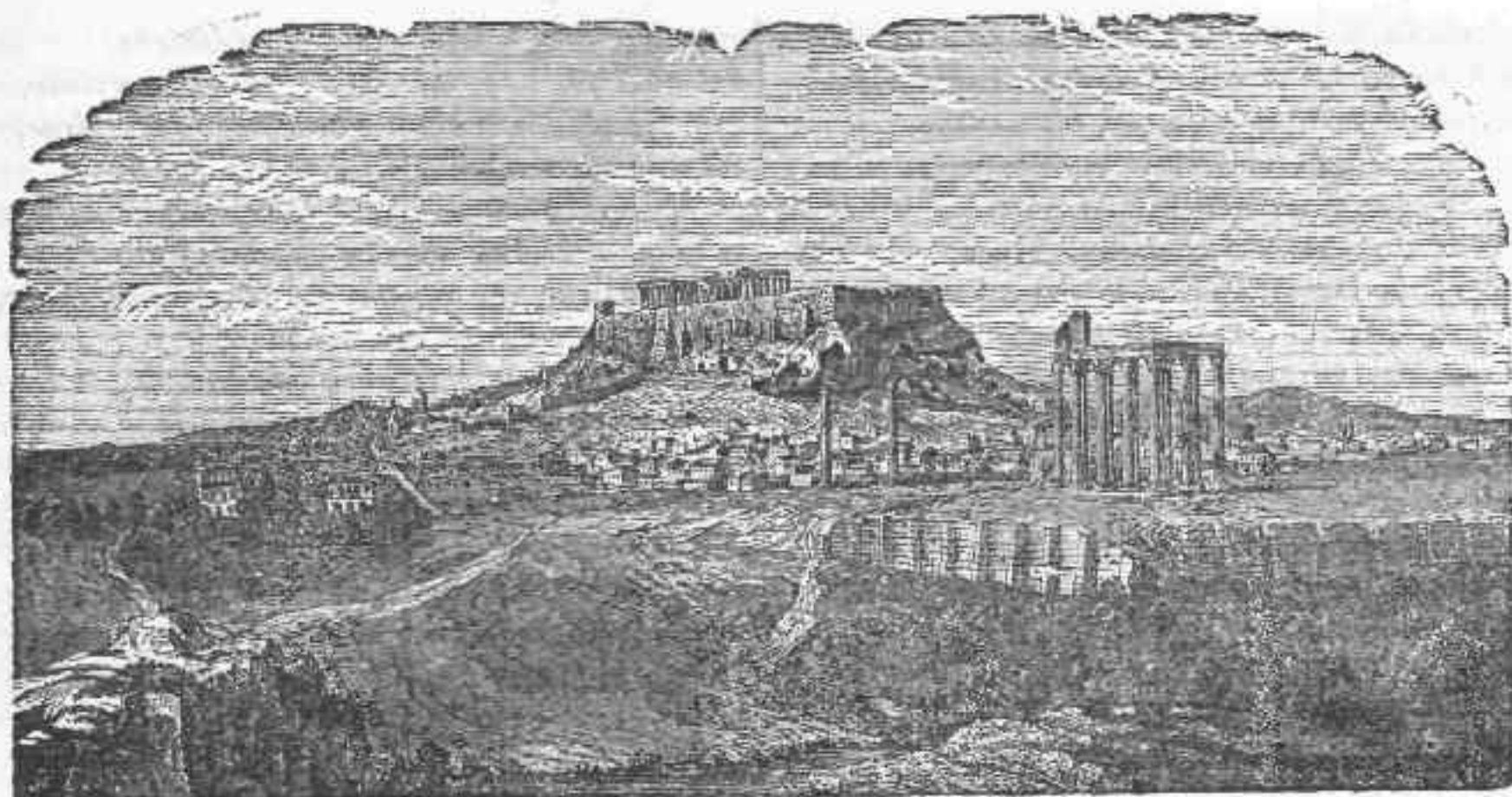

ΠΑΝΔΩΡΑ.

1 ΜΑΙΟΥ, 1861.

ΤΟΜΟΣ ΙΒ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 267.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΣΤΟΡΙΗΜΑΤΑ.

*Ἡ ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Ἑνετικοῦ
στρατοῦ ἐν ἔτει 1687.*

(Συνέχειτ. Ὡδε φυλλάδ. 265 καὶ 266.)

Οἱ ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν, φαντάζονται συνήθως ὅτι πρόκειται περὶ γεγονότος τινὸς τῆς μεσαιωνικῆς βαρβαρότητος. Ἀλλ' ἡ ἐποψὶς αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν καλῶς τὰς ἐντυπώσεις τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐκστρατείας καὶ τῶν σερατευμάτων αὐτῶν, Ἑνετῶν τε εὐπατριδῶν, καὶ ἀξιωματικῶν παντὸς βαθμοῦ, Σουηδῶν, Γερμανῶν, Ἑλλουητίων ἢ Γάλλων, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸ ἔτος 1687 καὶ τὴν κατάστασιν τῆς Εὐρώπης, καθ' ἣν ἐποχὴν ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἀνεχώρησαν ἐκεῖθεν. Ἡ ἀρχαιότης, ἡ ἐπὶ δώδεκα περὶ τοῦ ἑκατονταετηρίδας παραμεληθεῖσα, εἶχεν ἀρχίσει ἤδη πρὸ καιροῦ νὰ ᾔσθαι πάλιν σεδαστή, καὶ πρὸ διακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν ἐχρησίμευεν ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τῶν τεχνιτῶν ὅλης τῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1650 τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ῥωμαϊκὰ μνημεῖα ἐμελετήθησαν μετὰ μείζονος ἔτι προσοχῆς καὶ μετὰ μείζονος ζήλου. Ἀπανταχοῦ συνεκροτοῦντο ἰδιαιτέραι συλλογαί, δημόσια μουσεῖα καὶ ἐπιμελῶς ἀ-

νεζητοῦντο τὰ ἐλάχιστα τεμάχια. Αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις ἐσωζεν ἔτι τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, τὴν φιλοκαλίαν καὶ τὴν πρὸς τὰ ἀριστουργήματα εὐλάβειαν· οἱ κάτοικοι αὐτῆς, καθ' ὅλοκληρίαν Ἕλληνες ὄντες, ἂν δὲν ἦσαν λόγιοι καὶ πεπαιδευμένοι κατὰ τὴν κοινὴν τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν, διεκρίνοντο τοῦλάχιστον διὰ τοῦ χαρακτῆρος, τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν τρόπων αὐτῶν. Ἡ μικρὰ αὕτη κοινότης, κυβερνωμένη ὑπὸ τῶν δημογερόντων αὐτῆς, ἐσωζεν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν τὴν ἀξιοπρέπειαν ἐκείνην ἣν εἶδομεν αὐτὴν διατηρήσασαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν βίαιοπραγῶν καὶ τῶν καταχρήσεων τῶν τελευταίων Φράγκων δουκῶν καὶ τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν Σουλτάνων.

Καὶ μὲν οἱ ἀπόγονοι οὗτοι τῶν Ἀθηναίων τῆς τοῦ Περικλέους ἐποχῆς εἶχον διαφθεῖραι τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ λησμονήσει τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, ἀλλὰ ἐσωζον τὸ εὐγενὲς τῆς φυλῆς αὐτῶν ὕψος καὶ ἂν ὅχι τὴν αὐτὴν διανοητικὴν δύναμιν, τοῦλάχιστον τὸ σέβας πρὸς πᾶν ὅ,τι εἶχε κινήσει τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν προγόνων αὐτῶν. Ὅθεν συνετέλουν καὶ οὗτοι εἰς τὴν μετάνοιαν ἣν καὶ οἶκον συνησθάνοντο οἱ κατακτηταὶ ἕνεκα τῶν βαρβάρων καταστροφῶν ὧν ἐγένοντο παραίτιοι.

Ἰνα δώσωμεν δὲ ἀκριβεστέραν ἔτι ἐννοίαν τῆς τότε καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, καταχωρίζομεν ἐνταῦθα τινὰς τῶν ἐπιστολῶν, ὅσαι ἐγγράφησαν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐν ἔτει 1687, καὶ διασώθησαν κατ' εὐτυχίαν. Ἡ πρώτη τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἐγγράφη ὑπὸ τῆς κυρίας Ἄννης Ἀγριγονίως, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κο-

μήστis Κένιζμαρκ, ἥτις, ὡς προείπομεν, συνώδευσε τὸν σύζυγόν της καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἐκστρατείαν. Ἡ κυρία Ἄννα ἦτο κόρη λογία καὶ παρατηρητικώτατη, γράψασα, ἐκτὸς τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιστολῆς ἣν δημοσιεύομεν, καὶ ἄλλας πολλὰς, ὧν σώζονται τέσσαρες· μία ἐκ Ζακύνθου, μία ἐκ Πόρου, καὶ δύο ἀπὸ τοῦ πορθμοῦ τῆς Εὐβοίας· ἔτι δὲ καὶ ἡμερολόγιον τῆς ὁλῆς ἐν Ἑλλάδι διατριβῆς της, ἐκτὸς ὅμως τῆς ἐν Ἀθήναις. Ὦν ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὴν ἀκόλουθον αὐτῆς ἐπιστολήν.

α Ἀθῆναι, τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1687.

α Ἀγαπητὲ ἀδελφέ,

α Ἡ τελευταία ἐπιστολή μου ἐγγράφη ἀπὸ τοῦ ἱσθμοῦ τῆς Κορίνθου, καὶ ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἰς αὐτὴν περιέγραψα λεπτομερέστατα ὅλον τὸν ἀπὸ τῆς Κορίνθου περὶ τὴν Πελοπόννησον περίπλουν μας· διὰ τοῦτο δὲν θέλω σὲ εἶπει πολλὰ σήμερον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ ἀπὸ τοῦ ἱσθμοῦ μέχρι τῶν Ἀθηνῶν ταξείδιόν μας ὑπῆρξε σύντομον. Ἀρκεῖ ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος εἴμεθα κύριοι τῶν Ἀθηνῶν· πρέπει μ' ὅλον τοῦτο νὰ σοὶ εἶπω, ἀγαπητὲ ἀδελφέ, ὅτι οἱ Τούρκοι, πιστεύσαντες εἰς ἐσφαλμένην τινὰ εἰδήσιν, ἐνόμισαν ὅτι ὁ στρατὸς μας θέλει περάσει ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ ὁρμήσει κατ' εὐθείαν εἰς τὴν Εὐβοίαν· ἰδοὺ διατί ὀλίγας πρὸ τῆς ἀφίξεώς μας ἡμέρας εἶχον ἀρχίσει νὰ καταδιβάξωσι πάλιν τὰ πράγματά των ἀπὸ τοῦ φρουρίου εἰς τὴν κάτω πόλιν. Ὅταν ὅμως ἐκατάλαβον τὸ ἐναντίον, τοὺς ἐπίασεν ἕνας φόβος! — Οἱ ἐδικοί μας ἐστησαν τὸ στρατόπεδόν των εἰς τὸν ὠραῖον ἐλαιῶνα, ὅστις ἀπέχει ὀλίγον ἀπὸ τῆς πόλεως, καὶ παρευθὺς ἤρχισαν πρῶτ' καὶ βράδῃ νὰ ἐνοχλῶνται ὑπὸ Τούρκων προσκόπων, οἵτινες εἶχον ὠραίους ἵππους· ἀλλ' εὗρισκον τὴν Α. Ε. τὸν στρατάρχην, ὅστις οὐδὲ στιγμὴν σχεδὸν ἀνεπαύετο, πάντοτε ἐτοιμον νὰ τοὺς ὑποδεχθῇ, ὥστε μετ' ὀλίγον ἔχασαν τὴν ὁρεξίν τοῦ νὰ μᾶς ἐπιτεκνέπωνται. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν δὲ ἐπέπιπτον κατὰ τινων Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων ἐκοπτον τὰς κεφαλὰς, ἄλλους δὲ ἐνίστε ἀπῆγον μεθ' ἐκυτῶν. »

α Τὸ φρούριον κεῖται ἐπὶ ὄρους, τὸ ὁποῖον, καθὼς λέγουσιν, εἶναι δυσκολώτατον νὰ κυριευθῇ, διότι δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ γείνωσιν ὑπόνομοι. Πόσον ἐλυπεῖτο ἡ Α. Ε. νὰ καταστρέψῃ τὸν ὠραῖον ναὸν τὸν ἐπὶ τρισχίλις ἔτη ὑπάρχοντα καὶ ὀνομαζόμενον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς! — Ἀλλ' εἰς μάτην· αἱ βόμβαι ἔφερον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν, ὥστε ποτὲ πλέον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ὁ ναὸς δὲν θέλει εἰμφορέσει νὰ ἀντικατασταθῇ. Μετὰ ὀκτὼ ἡμερῶν ἀντίστασιν, οἱ Τούρκοι ὑψώσαν τὴν λευκὴν σημαίαν, διότι ὁ Σερασκέρης δὲν ἐφαινετο πρόθυμος νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειάν των· καὶ τότε συνερωνήθη ὅτι ἕκαστος αὐτῶν εἰμφορεῖ νὰ διατηρήσῃ ὅσα πράγματα ἠθέλει εἶναι ἱκανὸς νὰ φέρῃ μόνος του μέχρι τοῦ λιμένος. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ διάστημα εἶναι ἐξ περίπου μιλίων, πολλοὶ ἠναγκάστησαν ν' ἀφήτουν καθ' ὁδὸν τὸ φορτίον των. »

α Εἶχον δὲ ἐνδύματα θαυμασίως κεντημένα καὶ ἀσπρόβρουχα λεπτότατα τὰ ὁποῖα συνειθίζουσιν νὰ φέρωσιν· ἡ πόλις ὁμοίως εἶναι καλλιτέρα ὅλων τῶν λοιπῶν καὶ ἔχει οἰκίας κομψοτάτας, ἑλληνικὰς καὶ τουρκικὰς. Ἀμα ἐπελθόντος τοῦ στρατοῦ, οἱ Ἕλληνες ὑπετάχθησαν, ἀλλ' ἔθαψαν ὅλα τὰ πράγματά των.

α Μὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψω ὅλας τὰς ἀρχαιότητας ὅσαι εὗρισκονται ἐνταῦθα· νομίζω ὅτι περιεγράφησαν ἀκριβέστατα εἰς βιβλίον γαλλικὸν ἐκδοθὲν ἐν ἔτει 1675—1676 ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Σπὸν καὶ ἐνὸς Ἀγγλοῦ. Ὁ Πρόξενος Giraud, ὅστις τοὺς συνώδευσεν, ὠδήγησε καὶ ἡμᾶς πανταχοῦ, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς δυσκολίας, διότι πάσχει τοὺς πόδας. Ἐπήγαμεν πρὸς τούτοις καὶ εἶδαμεν ἕνα καπουκῖνιν, ὅστις κατοικεῖ εἰς τὸ Φινάρι τοῦ Διογένους καὶ μᾶς προσέφερεν οἶνον, ἄρτον, μῆλα, σῦκα καὶ ρόδια· εἰς τέσσαρας δὲ ἡ πέντε ἑλληνικὰς οἰκίας προσέφερεν εἰς τὴν ἀφεντίαν ἢ ἀφεντιάσαν, καθὼς ὀνομάζουσιν ἐδῶ τὴν Κόμησσαν, πορτοκαλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ρόδια, γλυκύσματα, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. »

α Ἡ Α. Ε. ἦν ὁ θεὸς διατηρεῖν, εἶναι τὴν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Σερασκέρη· ἀπῆλθε πρὸ δύο ἡμερῶν καὶ ἀπῆντησε λαφυραγωγούς τινας, οἵτινες ἔγειναν ἀμέσως ἄφαντοι. Τὰ στρατεύματα θέλουν παραχειμάσει ἐνταῦθα. »

α Ἦθελα νὰ ἤξεύρω, ἀγαπητὲ ἀδελφέ, πῶς σὲ φαίνεται νὰ εἴμεθα τὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἥτις εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ πολιτισμοῦ ὅλων τῶν λοιπῶν καὶ αὐτῆς τῆς Ρώμης. Ἀλλὰ ἂν θέλῃς νὰ σοὶ εἶπω τὴν ἀλήθειαν, μεταξὺ τῶν ἐγγχωρίων δὲν ὑπάρχουσιν οἱ γνωρίζοντες περὶ τῶν προγόνων αὐτῶν τόσα ὅσα οἱ ξένοι. Πόσον ἐπεθύμουν, ἀγαπητὲ ἀδελφέ, νὰ εἴσθε ἐδῶ, ὁ Κύριος Ράβελ καὶ σὺ μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀνθρώπων τῆς ἱκανότητός σας, διὰ νὰ ἐπαναλάβητε τὰς περὶ ἀρχαιότητος σπουδὰς. Εἰς τὴν πόλιν ὠδηγήθημεν ὑπὸ ἱατροῦ τινος ὅστις ἀξιοῖ ὅτι κατάνετα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Περικλέους· ἐν ὠραῖον τζαμίον μεταβάλομεν εἰς ἐκκλησίαν λουθηρανικὴν, δύο δὲ ἄλλα εἰς ἐκκλησίας καθολικὰς. »

Τὰ ἐπίλοιπα τῆς ἐπιστολῆς, καθὼς μὴ ἀναγόμενα εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν παραλείπονται. Ἡ δὲ ἀκόλουθος ἐγγράφη ὑπὸ Ἑσίου τινὸς σημαιοφόρου, καλουμένου Hombergk· δὲν δίδομεν δὲ καὶ ταύτης εἰμὴ τὰ εἰς τὴν πόλιν ὅπωςδῆποτε ἀναγόμενα ἀποσπάσματα.

α Ἀθῆναι, 2 (ξ. ν.) Ὀκτωβρίου 1687.

α Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ τελευταία μου ἐπιστολή ἡ γραφεῖσα ἐκ Κορίνθου σᾶς ἐφθασεν ἀσφαλῶς καὶ ὅτι σᾶς ἤρρεν εἰς τὴν εὐχάριστον κατάστασιν εἰς ἣν εὖχομαι ὁ παντοδύναμος θεὸς νὰ σᾶς διατηρήσῃ ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἐπὶ πολλοὺς ἔτι ἐνιαυτούς. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν ἔχω λόγους διὰ νὰ εὐχαριστήσω τὴν Ὑψίστην ὅστις μὲ διατήρησεν ἐν ὑγείᾳ ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων ἀσθενῶν, ὥστε ὁ τόπος οὗτος ὁμοιάζει ἀληθὲς νοσοκομεῖον. Ὁ στρατὸς ἦλθεν ἐνταῦθα πρὸ 15 ἡμερῶν, καὶ ἡ πόλις, ἥτις δὲν εἶναι ὠχυρωμένη, παρεδόθη ἀμέσως· ἀλλὰ τὸ φρούριον, ὅπου κατέφυγον

ὀχιμόνον ἢ φρουρά, ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι, ἐπέμεινε μὲ γενναϊότητα ἀνθιστάμενον ἐπὶ ὀκτὼ περίπου ἡμέρας, μέχρις οὗ τελευταῖον προχθὲς ἢ φρουρά, κακῶς ἔχουσα ἀπὸ τῆς καταδρομῆώς της, συνεφώνησε περὶ τῆς παραδόσεώς της, καὶ αὐρίον οἱ Τοῦρκοι ἐξέρχονται ματὰ τῶν γυναικῶν, τῶν τέκνων καὶ τῆς περιουσίας των· ὥστε ἡ λαΐα θέλει καταντήσῃ ἐλευσίῃ. Μυλοντοῦτο οἱ Τοῦρκοι ἐπώλησαν εὐθηνότατα πρᾶγματα σπάνια καὶ πολύτιμα, ἀπὸ τὰ ὑποῖα ἡδυνάμην νὰ ἀγοράσω πολλά διὰ νὰ τὰ στείλω εἰς τὴν οἰκίαν μας, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἀπέβη ἀδύνατον, διότι, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας τοῦ ὑπρέτου μου, εἶμαι ἡνγκασμένος· νὰ φέρω ὁ ἴδιος καὶ τὰ ὀλίγα αἰθλια πρᾶγματά μου. Ὁ τόπος αὐτός εἶναι ὑγιεινότερος τῆς Κορίνθου, καὶ ὅμως ἕκαστος κατ' ἑτος πρέπει νὰ πάθῃ μίαν ἀσθένειαν· ἄλλως τε αἱ Ἀθηναῖοι εἶναι πόλις μεγίστη καὶ πολυάνθρωπος, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἄνθρωποι διακεκριμένοι καὶ ἐξαίρετοι· τὸ κακὸν εἶναι ὅτι δὲν εἰσμπορεῖ τις νὰ τοῦς ἐννοήσῃ διότι ὁμιλοῦν ἑλληνικά. Ἔως τώρα εἶδα πολλάς σπανίας ἀρχαιοτήτας εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ πολλάκις ἐγευματίσθαι εἰς τὸν ναὸν ὅπου ὁ Ἅγιος Παῦλος ἐκήρυξεν ἐν Κορίνθῳ, ὁσάκις δηλαδὴ ἐφρούρουν παρὰ τῷ στρατάρχῃ Κένιζμαρκ, ὅστις εἶχε κατοικήσει ἐκεῖ. Ταύτην δὲ τὴν ἐπιστολὴν σὺς τὴν γράφω ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ περιφύμου Δημοσθένους, ὅπου κατοικεῖ ὁ συνταγματάρχης μας, καὶ χθὲς εἰς συμπόσιόν τι τὸ ὅποιον μᾶς ἔδωκεν, ἔπιον εἰς ὑγείαν τῆς φιλάτης μητρὸς μου καὶ ὄλων τῶν καλῶν φίλων μας· σημειωτέον ὅτι ἀπολαμβάνω τὴν ἰδιαίτην εὐνοίαν τοῦ συνταγματάρχου μου, ὅστις θέλει νὰ εἶμαι πάντοτε πλησίον του. Λέγουσιν ὅτι θέλομεν διαχειρᾶσθαι ἐνταῦθα, τὸ ὅποιον δὲν μᾶς συμφέρει παντάπασι, διότι συχνάκις ἐνοχλοῦμενοι ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, θέλομεν ἀναγκασθῇ εἰς ἀδιάκοπον ὑπηρεσίαν· πολλάκις δὲ ἤδη ἐφάνησαν, καὶ δις ἀντεπεξήλθομεν κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν μᾶς περιέμενον. »

Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν μετέπειτα γεγονότων.

Ἡ βραχεία ἐν Ἀθήναις διατριβὴ τοῦ Ἑνετικοῦ στρατοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐπέφερε δυσάρεστον ἀποτέλεσμα ὡς πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς ἀκροπόλεως. Ἐν τῇ πόλει αὐτῇ ναοὶ τινες ἀρχαῖοι μετασχηματισθέντες κατ' ἀρχὰς εἰς ἐκκλησίας καὶ ἔπειτα εἰς τζαμιά, ἐγένοντο αὐθις, ὡς εἶδομεν, ἐκκλησίαι καθολικαί· μία μάλιστα ἐξ αὐτῶν καθιερώθη εἰς τὴν Λουθηρανικὴν λατρείαν ἕνεκα τῶν Γερμανικῶν καὶ Σουηδικῶν στρατευμάτων. Παράδοξον τοῦτο τέλος τῆς σταυροφορίας αὐτῆς, τῆς τελευταίας τῶν σταυροφοριῶν, ἥτις, διενεργηθεῖσα ὑπὸ στρατιωτῶν διαμαρτυρομένων, εἰς τοῦτο ἀπέληξε τὸ θρησκευτικὸν ἀποτέλεσμα, τὸ νὰ ψάλλωνται εἰς Ἀθήνας τὰ ᾄσματα τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. Αἱ χρεῖαι τοῦ πολέμου ἐπῆγαγον τὸν ὀλιγώτερον εὐλαβῆ μετασχηματισμὸν δύο ἄλλων μνημείων, τὰ ὅποια οἱ Τοῦρκοι εἶχον προηγουμένως μεταβάλλει εἰς τζαμιά, διότι τὰ μνημεῖα ταῦτα μετεβλήθησαν εἰς ἀχυρῶνας.

Εὐλογον ἦτο νὰ περιμένωμεν ὅτι στρατός, συλλε-

γείς καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ ἡγεμόνας ἔχων ἄνδρας ἐξεληθόντας ἀπὸ τῶν πρωτευουσῶν τῶν μύλλον περὶ τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαιότητος ἐνταχολημένων, ἐμελλε νὰ καταλίπη ἀρχαιολογικά τινα ὑπομνήματα περὶ Ἀθηνῶν, περιγραφὴν τινα τῶν μνημείων των, ἢ τοῦλάχιστον ἐπιστολάς τινας, ἰδίως πραγματευομένας περὶ τῶν ἀριστοτεχνημάτων ἐκείνων, περὶ ὧν πρό μιν ἤδη ἑκατονταετηρίδος τοσοῦτον εὐγενῆ ἐπεδείκνυνον οἱ πρέσβεις ἡμῶν φροντίδα. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ὀλίγων ὅσα προπαρεθέσαμεν, οὐδὲν ἕτερον περιήλθεν εἰς ἡμᾶς, καὶ πιθανώτατα οὐδ' ἐγγράφη τοιοῦτόν τι ἕτερον οὐδὲν. Ὁ Μοροζίνης παρήγγειλε τὸν μηχανικὸν Βερνέδαν νὰ σχεδιάσῃ γενικὴν ἐποψίν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περιχώρων αὐτῶν· ὁμοιον δὲ ἔργον ἐπεχείρησε καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ κόμης Σανφελίκης, ἀμφοτέρω διὰ μαθηματικῶν ἐργαλείων, ἂν ἄχι ἐντελῶς ἀκριβῶν, τοῦλάχιστον ὅμως τοσοῦτον ἀνωτέρων τῶν ὅσα εἶχον μεταχειρισθῇ ὁ Σπὸν καὶ ὁ Οὐέλερ, ὥστε ἡ ἐργασία αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρῶτον σπουδαῖον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν σχέδιον. Συνετάχθη δὲ καὶ ἰδιαίτερον τῆς ἀκροπόλεως σχέδιον, τὸ ὅποιον παρίστησι λεπτομερείας ἀξιολογώταται ὡς πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως τοῦ μουσείου τούτου τῶν ἀριστοτεχνημάτων τῆς ἀρχαιότητος.

Εἶπον ἤδη ὅτι ἡ Εὐρώπη προσεδόκα καὶ ἐκθέσεις λεπτομερεῖς· ὅποση ἦτο κατὰ τοῦτο ἡ περιέργεια τοῦ κοινοῦ, μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς προθυμίας μετ' ἧς ἀπεδέξατο ὁ Αντώνιος Βουλιφὼν μετρίαν τινα ἐπιστολὴν γραφείσαν ὑπὸ ἀξιωματικοῦ μὴ παρευρεθέντος εἰς τὴν πολιορκίαν, ἀλλὰ συλλέξαντος τὰς λεπτομερείας τοῦ ἐξ ἐβδόμαδος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως. Ὁ Βουλιφὼν οὗτος ἦτον εἶδος ἐφημεριδογράφου καὶ ἐδημοσίευσεν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συλλογὴν παντοδαπῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐπιστολῶν· μετὰ χαρὰς δὲ ἤθελε καταχωρίσει ἐν τῇ συλλογῇ του ταύτῃ ὅλας τὰς πληροφορίες ὅσας ἤθελον τῷ προμηθεύσει μάρτυρες τῆς καταστάσεως τῆς περιφύμου πόλεως, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν εἰσπόρεσε νὰ προμηθευθῇ ἀξιολογώτεραν ἐκθεσιν.

Ἰσως δὲ οἱ σοφοὶ τῆς Εὐρώπης οὐδὲ καιρὸν ἐλάβον νὰ προτρένωσι τὸν ἀρχαιολογικὸν ζήλον τῶν μελῶν τῆς ἐκστρατείας· διότι ἡ ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν ἐφαινετο ἐπιτρέπουσα μακρὸν χρόνον διὰ τὰς ἐπιστημονικάς ἐρεῦνας, καὶ εἰς τοῦτο ἀναγκυρόμενοι, ἤκουσαν αἰφνης τὴν ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ, ἥτις ἐξέπληξε τὸ κοινὸν οὐδὲν ἦτον ἢ τοῦς στρατιωτικούς. Τὴν ταχεῖαν ταύτην καὶ ἄδοξον ὑποχώρησιν ὑπηγόρευσάν λόγοι σπουδαῖοτατοι, μαρτυρήσαντες ὅποσον ὀρθὴ ἦτον ἡ γνῆρις τοῦ Μοροζίνη πρόνοια, καὶ ὅποσον ἄτοποι αἱ ἀποφάσεις αἱ ληρθεῖσαι ἐπὶ τῇ γνώμῃ τοῦ Κένιζμαρκ. Ἀπὸ τῆς 31 Δεκεμβρίου οἱ Ἑνετοὶ ἤρξαντο σκεπτόμενοι ἐν πολεμικῇ συμβουλίᾳ περὶ τῆς τύχης τῆς κατακτήσεώς των, καὶ προβλέποντες τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτὴν προτεχῶς, ἐσυζήτησαν τὸ ζήτημα, ἐὰν θέλωσι καταστρέφει τὸ φρούριον τοῦτο πρὶν ἀναχωρήσωσι. Συμβούλιον εὐρωπαϊκὸν συζητοῦν τὴν καταστροφὴν τῶν Ἀθηνῶν! Ὅποσον ἀλλόκοτοι τῇ ἀληθείᾳ εἶναι αἱ τοῦ πολέμου

περιπέττειται. Καὶ ὅμως πᾶς πεπολιτισμένος ἄνθρωπος θέλει μὲν ὀνομάσει τοῦτο φρικῶδες ἀλλ' ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἐποψὶν ἡ σύνεσις ἀπήτει νὰ προῖδωσιν ἀπάσας τὰς περιπετείας, ἵνα μὴ καταληφθῶσιν ὑπ' αὐτῶν ἀπροσδοκῆτως. Ὅ,τι δὲ ἀληθῶς ἡγγίξε τὴν καρδίαν τοῦ Μοροζίνη, δὲν ἦτο ἡ διατήρησις τῶν μνημείων, ἀλλ' ἡ τύχη, ἥτις περιέμενε τοὺς κατοίκους, ἡ θλιβερά τύχη τεσσάρων ἡ πέντε χιλιάδων ψυχῶν. Ὅθεν καθυπέβλεπεν εἰς τὸ Συμβούλιόν του τὰ ἐξῆς τρία ζητήματα, ἐν οἷς συνεκεφαλαιῶντο ἅπαντα τὰ δυνατὰ γενέσθαι καὶ ἄπασαι αἱ τοῦ πολέμου περιπέττειται.

1) Τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν.

2) Τὴν ὑπεράσπισιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

3) Εἰ μὲν ἀποφαινοῖτο ἡ ὑπεράσπισις, τίνα τὰ ἐπιτήδεια πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῆς στρατηγικὰ μέτρα· εἰ δ' ἐξ ἐναντίας ἀποφασισθῇ ἡ ἐγκατάλειψις, τίς ὁ τρόπος καὶ ὁ τόπος τῆς μετακομίσεως ὁλοκλήρου τοῦ οὐχὶ μικροῦ ἐκείνου πληθυσμοῦ.

Ἡ ὀχύρωσις τῆς πίλεως τῶν Ἀθηνῶν ἦτον ἀδύνατος· διότι ἀπῆται τρισχιλίους ἐργάτας καὶ πολλῶν ἐτῶν ἐργασίαν· ἀδύνατον ἐπίσης ἐθεωρήθη νὰ ἀρῶσιν ἐν τῇ πόλει στρατιωτικὸν σῶμα ἱκανὸν νὰ ὑπερασπισθῇ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, διότι, ἅμα ἀρχομένης τῆς ἐκστρατείας τοῦ ἐπιόντος ἔτους, εἶχον χρειαν ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς Πολιτείας ἵνα προσβάλωσι τὴν Χαλκίδα. Ὅθεν ἀπεφασίσθη ἡ ἐγκατάλειψις τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπειδὴ ἡ μακρὰ ἐργασία τῆς ἐκτοπίσεως τῶν κατοίκων ἔδει ν' ἀρχίσῃ ἀμέσως, ἀπεφασίσθη νὰ εἰδοποιηθῶσιν οἱ κάτοικοι ὅτι θέλουσι λάβει γαίης εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὅσας ἐμελλόν ν' ἀπολέσωσι, καὶ παντὸς εἶδους ἀποζημιώσεις, διὰ τὴν πικρὰν ἐκείνην ἐξορίαν. Μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν Ἀθηνῶν συνεδέετο τὸ ζήτημα τῆς καταστροφῆς τῶν τειχῶν αὐτῶν καὶ τῶν μνημείων ἅτινα, ἐσπαρμένα ἐν τῇ πόλει, ἠδύναντο, διὰ τὴν θέσιν ἢ τὴν ὀχυρότητα αὐτῶν, νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἀμυνὰν τῆς. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ λύσῃσι τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀπεφώνησαν ὅτι ἔχουσι καιρὸν νὰ σκεφθῶσι περὶ αὐτοῦ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ χειμῶνος. Ὡστε ἀνεβλήθη μὲν τὸ τῆς καταστροφῆς ζήτημα, ἀλλ' ὁ πέλεκυς καὶ ἡ σφύρα ἔμενον ἐπικρεμάμενοι ἐπὶ τῶν μνημείων.

(*Ἀκολουθεῖ.*)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΚΡΙΣΙΣ.

(*Συνέχεια καὶ τέλος. "Ιδὲ φυλλ. 48. 265).*

—ooo—

Ἐκ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ παρόντος ἀρθρου εἶδεν ὁ ἀναγνώστης ποίαν ἀξίαν εἶχαν αἱ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ Κ. Π. πραγματικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Κ. Μ. Ἀλλ' ὁ ἐπικριτὴς ἀναγκάσθη ἐν τῷ βιβλίῳ καὶ 12 γλωσσικὰ ἀμαρτήματα, ἅτινα ἐ-

στηλίτευσεν εἰς τὸν Φιλέττορα. Ἐν τοῖς ἐπομένοις θέλομεν ἰδῆ ποίαν ἀξίαν ἔχουσι καὶ αἱ γλωσσικαὶ παρατηρήσεις αὗται τοῦ Κ. Μ., ἐξῆς ἄπασαι κατὰ μίαν ἐκάστην ἀνακρινόμεναι.

1. « Τὰ ἐν σελ. 4 τῆς Π. ἱστορίας, λέγει ὁ ἐπικριτὴς, « εἰδίδας δι' αὐτοῦ εἰς τούτους, πάσας τὰς τέχνας » καὶ σελ. 7 « διδάξαντα εἰς αὐτοὺς πάσας τὰς τέχνας » ἠδύναντο ἑλληνικώτερον νὰ ἐκφρασθῶσι χωρὶς τῆς προθ. εἰς . . . Τὸ διδάσκω τινί τι, οὐ παράφρασις εἶνε τὸ διδάσκω τι εἰς τινα . . . εἶναι μόνον τοῦ παρακμάζοντος ἑλληνισμοῦ καὶ τινῶν νεωτέρων γλωσσῶν π. χ. τῆς γαλλικῆς enseigner quelque chose à quelqu'un, ἀλλότριον δὲ τοῦ τ' ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου. » Ὅτι πρέπει νὰ γράφωμεν διδάσκω τινά τι τοῦτο τὸ δεχόμεθα, ὅχι διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ διδάσκω τινί τι εἶναι τοῦ παρακμάζοντος ἑλληνισμοῦ, διότι ὁ σημερινὸς Ἕλλην συγγραφεὺς δὲν πρόκειται βέβαια ν' ἀττικίζῃ, ἀλλὰ διότι οὕτω συντάσσει καὶ ἡ καθομιλουμένη ἑλληνικὴ τὸ συνώνυμον τῷ διδάσκω μαθαίνω (μεταβατ.) « ὁ παππῆς τὸν (ὅχι τοῦ, ὅπερ πολλάκις μεταχειρίζεται ἡ καθομιλουμένη ἀντὶ τῆς ἀρχαίας δοτικῆς) ἔμαθε γράμματα. » Δὲν δεχόμεθα ὅμως καὶ ὅτι ἡ σύνταξις τῶν παρατεθέντων χωρίων τῆς Π. ἱστορίας χωλαίνει. Τὰ ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις « εἰς τούτους » καὶ « εἰς αὐτοὺς » δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀντικείμενα, ἀλλ' ὡς προθετόπτωτα σημαίνοντα τὸ ἐν τίσιν, μεταξὺ τίνων (= in eorum medio, inter eos) κατὰ τὸ τῆς καινῆς διαθήκης « Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ » (Πράξ. Ἀποστ. 19, 11. Πρβλ. Ξενοφ. Κυρ. Παιδ. Βιβλ. α. κεφ. ζ', 20, μᾶλλον δὲ βιβλ. γ', κεφ. γ', 56). Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀντὶ τῆς δοτικῆς κεῖνται τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος προθετόπτωτα, πάλιν δὲν ἐννοοῦμεν ποίου εἶδους ἀττικὴ γλῶσσα εἶναι αὐτή, τὴν ὁποίαν ἐννοεῖ ὁ Κ. Μ. ὅτι πρέπει νὰ γράφωμεν, κακίζων τὴν πρὸς δοτικὴν σύνταξιν τοῦ διδάσκω, ἀφ' οὗ τὴν γ'. π. Χριστοῦ ἐκατονταετηρίδα ἔγραψεν ὁ Λυκόφρων: « ἐδίδασκεν Ἕλλησι πρῶτος Φοινίκεια γράμματα, » « τὴν σφενδονικὴν τοῖς νηπίοις παισὶ διδάσκουσι. » « Τοὺς σὺν Αἰγυπτίοις τὴν τέχνην ἀνθρώποις διδάξαντες. » (ὁμοίως καὶ ἐν τῷ μ. ἐτυμολ. σελ. 348, 19 αἱ τοὺς νόμους τοῖς ἀγνοοῦσι διδάσκοντες. » Ὁμοίως καὶ Θεοδώρητ. τόμ. ε. σελ. 16. « ὁ τὴν κρῆσιν ἡμῖν δι' ἐτέρων ὀνομάτων διδάσκων. » Ἴδε τὸ Δεξ. τοῦ Ἑρρ. Στεφ.)

2. « Τούναντίον, ἐξακολουθεῖ ὁ ἐπικριτὴς, ἀντὶ τοῦ « ἀπειλεῖ θάνατον τὰς δούλας » ἑλληνικώτερον ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ἀπειλεῖ θάνατον εἰς τὰς δούλας, » κατὰ τὸ ἀρχαῖον « ἀπειλῶ τινι τί. » Ὅ,τι ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἔπεται ὅτι δυνάμεθα, ἡ τοῦλάχιστον πρέπει νὰ λέγωμεν καὶ ἡμεῖς. Μόνον ὅπου λείπει ἡ ὁδηγία τῆς νεωτέρας, ἐκεῖ ἂς καταφεύγωμεν εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ ἂς τοὺς συμβουλευώμεθα. Εἶναι παραλογιώτατον νὰ εἴπῃ τις εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν « φοβερίζω ξύλον εἰς τὸν δούλον »· τούναντίον δὲ τὸ « φοβερίζω μὲ ξύλον τὸν δούλον » εἶναι ὀρθὸν καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν (Πρβλ. Πλουτ. Καμ. 2. « μνημονεύεται δ' αὐτοῦ. . .